אור הצפון — חומר המדות

חומר המדותא. כתוב במקרא (בראשית יא:ד): "ויאמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים ונעשה לנו שם". ואמרו חז"ל: "נחלקו לשלש כתות. אחת אומרת: נעלה ונשב שם: ואחת אומרת: נעלה ונעבוד עבודה זרה: ואחת אומרת: נעלה ונעשה מלחמה וכו' ר' נתן אומר כולם לעבודה זרה נתכוונו".

חז"ל יחסו עבודה זרה זו לאדם הראשון. הכתוב אומר: "וירד ה' לראות את העיר ואת המגדל אשר בנו בני האדם". ושאלו חז"ל (בראשית רבה לח): "בני האדם - אלא בני מי שמא בני חמורים וגמלים? אלא בני אדם הראשון שכפה את הטובה ואמר: "האשה אשר נתת עמדי", אף אלו כפו בטובה למרוד במי שהשפיעם טובה ומלטם מן המבול".

הרי שעוד בכפית הטובה של אדם הראשון ראו בשמים שורש של עבודה זרה, ואם כי הפגם במדה זו באדם הראשון היה בשיעור הקל ביותר, שלא נתגלה אלא בביטוי שעלול להתפרש כך, כפי שמבואר במאמרים הקודמים (ראה לעיל במאמר "מדות ודעות"), הוכר בזה בלבד מקור לכפירה ומינות.

ואולי יש להסביר בדרך זו את מאמר חז"ל: "אדם הראשון מין היה" (סנהדרין לח:), שחז"ל דנו אותו על שם סופו. מכיון שהתורה יחסה את חטא דור הפלגה בעבודה זרה לאדם הראשון, הרי שכבר היה בו שורש של אותו חטא שכמוהו כמינות.

ומכאן יצא לנו חידוש גדול שפגם קל בהכרת טובה יש בו כבר משום מינות ועבודה זרה.

מצינו חומר של מדת כפיית הטובה גם בבלעם, שבכל שנאתו לישראל ורצונו לקלל אותם הודגשה התביעה בעיקר במדה זו. חז"ל פירשו על דבריו של בלעם "מן ארם ינחני בלק" (במדבר כג) "שאמר לו בלעם לבלק: השוינו שנינו להיות כפויי טובה, שאילולא אברהם אביהם לא היה בלק, שנאמר: 'ויהי בשחת אלהים את ערי הככר ויזכור אלהים את אברהם וישלח את לוט מתוך ההפיכה': ואילולא אברהם לא פלט לוט מסדום, ואתה מבני בניו של לוט: ואילמלא יעקב אביהם לא עמדתי אני בעולם, שלא ראה לבן בנים אלא בזכות יעקב וכו', ואילולא אבותם, אני ואתה לא עמדנו בעולם" (ילקוט בלק כג).

הרי חז"ל מצאו בבלעם את שלש המדות הרעות: "עין טובה, רוח גבוהה נפש רחבה", ש"הן כוללות כל הפחיתיות" שבאדם (ראה ר' יונה על אבות ה), ומציינים אותו בתור אבי בעלי המדות המגונות בעולם. ובכל זאת טעה בלעם בכל דרכיו ומעשיו, וחשב שהוא תמים עם ה' ועושה רצונו, כפי דבריו: "אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב לא אוכל לעבור את פי ה'" (במדבר כב:יח), וכן אמר: "אשר ישים אלהים בפי אותו אדבר" (במדבר כב:לח). אולם עם כל זה עמד על חסרונו בכפיית טובה. הרי שמדה זו היא הגסה ביותר שלא יכל היה להתעלם ממנה. ולא עוד אלא שהוכיח בזה גם את בלק, האיך הוא בא לבקשו לקלל את ישראל בזמן שהוא חייב טובה לאבותיהם של אלו. ואם כי טובה זו באה לפני דורות רבים לאבות אבותיו, ובכל זאת ראה בזה חובה רבה שבגללה היה צריך בלק לוותר על כל טענותיו לישראל וחששותיו מהם שיבואו להחריב את עמו ואת ארצו. ואם לא הרגיש במדה זו בשיעור דק כזה ראה בכך אף בלעם השחתה רבה.

מכאן שמדת כפיית טובה היא המושחתת ביותר והיא ראשית הזדון והרשע.

ב. ואולם לא רק מדת כפיית טובה היא שורש המינות וכל מעשי השחיתות, כי אם כל המדות. ואף בשעה שחטא ישראל בעבודה זרה, לא נתבעו אלא משום ליקוי המדות. מצינו בחטא העגל שה' אמר עליו למשה: "עשו להם עגל מסכה וישתחוו לו ויזבחו לו וגו'" (שמות לב). ובכל זאת כשהיה בא להענישם, כתוב: "ויאמר ה' אל משה ראיתי את

העם הזה והנה עם קשה עורף הוא" (שם). הרי ראו את עיקר החטא של עבודה זרה לא בעצם העבודה כי אם במדה שהניעה אותה.

ולא עוד אלא שאם המדות הן כשורה לא תתכן כלל אשמת עבודה זרה, אמרו חז"ל (ילקוט נח יא): "גדול השלום שאפילו ישראל יעבדו עבודת אלילים ושלום ביניהם, כביכול אינו יכול לשלוט בהן, שנאמר (הושע ד): 'חבור עצבים אפרים הנח לו', אבל משנחלקו מהו אומר (שם י): "חלק לבם עתה יאשמו"." הרי מכאן שאשמת עבודה זרה חלה רק במקרה שהם לקויים במדותיהם ולבותיהם נפרדים זה מזה. אבל אם מדותיהם מתוקנות ויש ביניהם יחסי חבירות ושלום אף אם זה לשם עבודת אלילים אין מדת הדין שולטת בהם.

ולכאורה הרי גם בדור הפלגה שררו ביניהם יחסי שלום ואחדות, כדברי הכתוב: "ויהי כל הארץ שפה אחת". ולא עוד אלא שאמרו חז"ל שאף על פי שחטא דור הפלגה בעבודה זרה היה קשה משל דור המבול, בכל זאת "מכיון שדור המבול היו שטופין בגזל וכו' לא נשתיירה מהן פליטה" אבל אלו מכיון שהיו אוהבים זה לזה, שנאמר: 'ויהי כל הארץ שפה אחת' נשתיירה מהם פליטה" (ילקוט שם). ואם כן, איפוא, אם היו אוהבים זה לזה, היאך שלטה בהם בכל זאת מדת הדין, כי אם אמנם נשתיירה בהם פליטה אבל יתרם נענשו (ראה שם), ולמה לא הונח להם? אולם לא היתה אחדות שלימה ביניהם כפי דברי סוף אותו כתוב, שאם כי היתה להם שפה אחת אבל גם "דברים אחדים". וכבר הזכרנו למעלה דברי חז"ל שנחלקו לשלש כתות, ואף על פי שכולם לעבודה זרה נתכוונו, כאמור, היו ביניהם חילוקי דעות בעצם שיטותיהם בעבודה זרה, ומכיון שלא השלימו, הרי שמדותיהם לא היו מתוקנות, וכאמור לעיל ראו בהן בשמים ליקוי במדת הכרת הטובה, כפי דברי חז"ל על סמך כינוים "בני האדם", ומשום כך באה עליהם הפורעניות. אבל באפרים שלטה אחדות גמורה שהיו שלמים במדותיהם, אין כביכול יכול לשלוט ביניהם.

ג. ובאמת לא תיתכן כלל באומות העולם שלמות המדות ואחדות גמורה, וזו היא רק נחלתם של ישראל בלבד. כל העמים עוד מחלחל בהם חטאו של אדם הראשון, כי "גויים שלא עמדו על הר סיני לא פסקה זוהמתם" (ראה שבת קמו.), ואין בכוחם לבוא לידי אחדות ואהבה הדדית שלמה, ואף בזמן שאוהבים זה את זה ומאוחדים לפעולה אחת, אין זה אלא בצורה חיצונית הנראית לעין אבל בתוך תוכם אינם חושבים על טובתם של זולתם ויש לכל אחד מטרה אחרת וכוונתם לטובת עצמם. אבל בני ישראל. לאחר שעמדו בהר סיני ופסקה זוהמתם (שם), ועקרו מתוכם את החטא של אדם הראשון, בכוחם להגיע לשלמות המדות ולאחדות גמורה.

ולכן הדגישו חז"ל שישראל אם עובדים עבודת אלילים ושלום ביניהם, אין הקדוש ברוך הוא כביכול יכול לשלוט בהם. אבל באומות העולם לא יתכן שלום גמור כזה, ואף אם הם מתאחדים - לא בטלה עבודת אלילים שלהם.

ולא עוד אלא אף המעשים הטובים של הגויים אינם שלמים, כי כל אימת שאין המדות שלמות - לא יתכנו מעשים שלמים, הכתוב אומר: "צדקה תרומם גוי וחסד לאומים חטאת" (משלי יא). לאומים מכיון שבתוך תוכם אין מדותיהם שלמות. אף במעשי החסד שלהם יש להם כוונות רעות, כפי שאמרו חז"ל: שכל צדקה וחסד שגויים עושים חטא הוא להם שאין עושים אלא להתגדל בו, ואחרים אומרים - להתיהר בו ולשם כוונות גרועות יותר (ראה בבא בתרא י). לעומת זה "צדקה תרומם גוי", בישראל - אף אם הוא נותן צדקה לשם אותה הכוונה כמו הגויים כגון: בשביל שיחיה בנו או בשביל שיזכה בעולם הבא, בכל זאת הריהו צדיק גמור, משום שבתוך תוכו לבו שלם ובעמקי מחשבותיו הוא מכוון לשם שמים.

ומכאן שאם ישראל אוהבים זה את זה אהבתם שלמה, ומשום כך אף אם הם מכוונים לעבודה זרה אין מדת הדין שולטת בהם.

וזהו כללם של הדברים: הכל תלוי במדות. סטיה מן המדות מגיעה עד מינות ועבודה זרה: ולעומת זה, אם המדות מתוקנות אין מקום לחול אף לאשמת עבודה זרה.